държави са принудени да се въздържат. Американската сенатска комисия по външните работи коментира: „САЩ не биха се отказали от намеса във вътрешните работи на Унгария, ако съветските възможности в областта на атомното оръжие бяха останали на нивото от 1953 г.[38] Разочарованието на реакционните кръгове е обяснимо. СССР и социалистическите държави изявяват своите военни и политически възможности и способността си да запазят целостта на световната социалистическа система.

В тревожните дни на т. нар. суецка криза, възникнала във връзка с национализацията на Общата компания на Суецкия канал през лятото на 1956 г., международните отношения навлизат в периода на ново опасно изостряне на напрежението. Главните капиталистически държави реагират остро срещу успеха на антиимпериалистическата революция в Египет. В нарушение на международното право те правят опит за груба намеса във вътрешните работи на страната и се подготвят за използуване на сила. Дипломатическият натиск се превръща във военен с тристранната англо-френско-израелска интервенция срещу Египет. Изходът на конфликта в Близкия и Средния Изток обаче се определя от решителната намеса на Съветския съюз. В специални ноти до Великобритания, Франция и Израел от 5 октомври 1956 г. съветското правителство разобличава непровокираната интервенция срещу Египетската република. То недвусмислено предупреждава, че ако агресията продължава, СССР ще поеме защитата на Египет и ще действува с ракетна техника.[39]

Позицията на СССР е категорична. Великобритания и Франция не могат да поемат риска за глобален конфликт и прекратяват агресията. Народите от третия свят получават ново доказателство за безусловната подкрепа на световната социалистическа система в общата антиимпериалистическа борба. Арабските народи се убеждават в това и през 1958 г., когато съветските предупреждения прекратяват американската и английската интервенция в Ливан и Йордания.

Така главните капиталистически държави добиват представа за утвърждаването на световната социалистическа система като решаващ фактор на международните отношения. Този фактор е в състояние да ограничи инициативата на империализма в световната политика. Той налага конструктивни решения на трудни международни проблеми. Укрепването на социалистическия строй и развитието на военно-икономическия потенциал на социалистическата общност създават основата за тяхната решаваща сила.

Западните политически и военни ръководители изживяват сътресение и при съобщенията за изпитанията на съветските междуконтинентални ракети и особено за полета на първия съветски изкуствен спътник на Земята. Утвърждаващата се сила на световния социализъм стеснява възможностите на империалистическите държави за превантивна война и отхвърля тезите за историческата неизбежност от трети световен конфликт. На дневен ред се поставят проблемите на сътрудничеството и мирното съвместно съществуване между държавите с различен обществен строй.

[38] *В. Г. Трухановский*, История международных отношении и внешней политики СССР, т. III, Москва, 1967, с. 273.

[39] СССР и арабские народы, Сборник документов, Москва, 1961, с. 257—258.

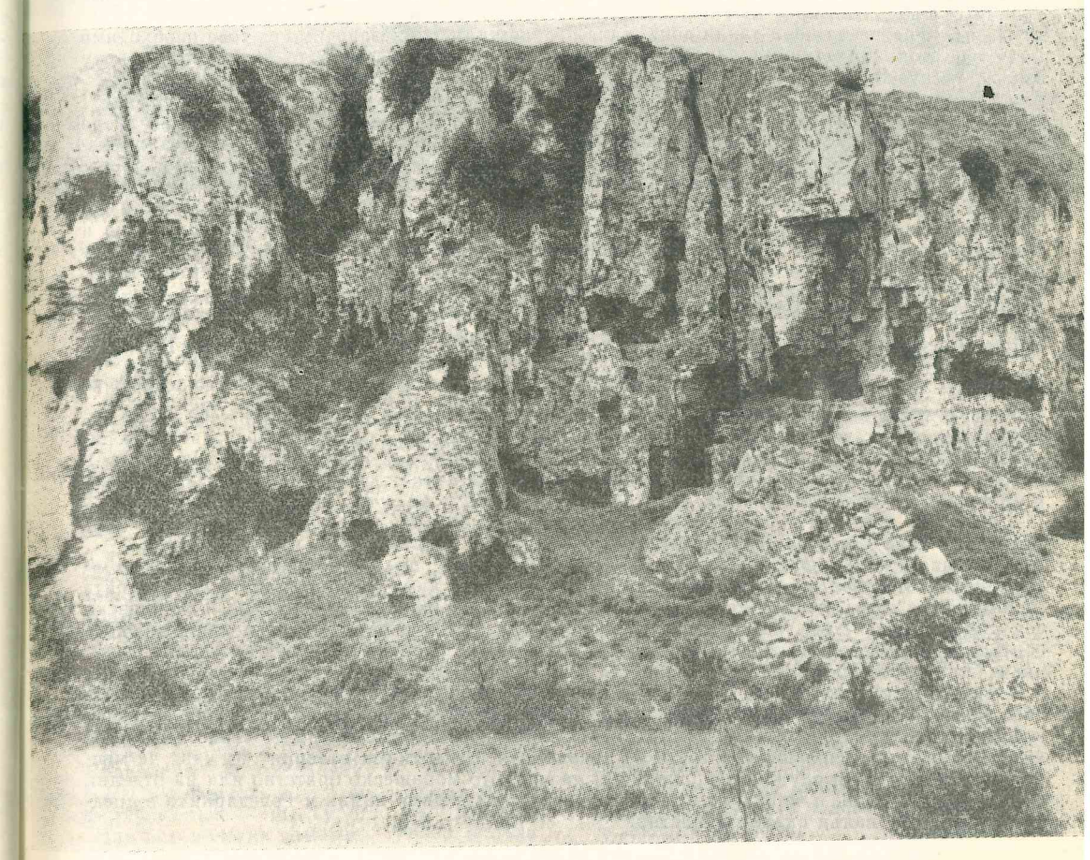
Краезнание

Неизвестен пещерен манастир във Врачанско

Михаил Мичев

В южните дялове на Царевецкото землище, Врачански окръг, на 100—200 метра от левия бряг на р. Искър, се издигат варовиковите скални откоси на местностите *Говедàрника* (обр. 1) и *Срèдния кàмик* (обр. 2). На север тези местности имат формата на заоблени гърбици, покрити с тревна растителност, заела мястото на едновремешни дъбови гори. Във варовиковите откоси природата е измоделирала неголеми пещери, които са безименни и местното население нарича „*дупки*“. Кръпа плитка долинка, прилична на воденичен улей, отделя м. *Говедарника* от м. *Средния камик*. Разстоянието помежду им е около 100—150 метра. Местността Средния камик е малко по-ниска от м. Говедарника и е разположена пò на запад. Върху заобленото ѝ теме личат темелите на едно прастаро градище, което може да бъде за-

Обр. 1. Пещерен комплекс в местността „Говедарника“, сн. Михаил Мичев

белязано от много наблюдателно око. В южния стръмен склон на Средния камик, наред с малките пещери, се откроява и *Големата дупка*, която, кой знае защо, носи още и особеното име *Биярницата*. А какво в същност се крие зад него, е трудно да се каже.

По-богат на пещери е варовиковият откос на *Говедарника*, които също така са безименни. И в единия, и в другия пещерен комплекс някои пещери са „изографисани" с доста надписи, подобно на приписки в стари богослужебни книги, скални рисунки на елени, ловци, конници, човешки фигури, птици, монограми, правоъгълни разграфявания като шахматна дъска, кръстни знаци, стълби и много други неразбираеми досега черти и резки. Представените тук рисунки и надписи не могат да дадат представа за множеството „приписки", надраскани с тънко метално острие, за имената на граматиците или монасите, за разнообразието на самите рисунки и символични драсканици и знаци. Те само подсказват какви чувства са вълнували временните или постоянните обитатели на пещерите през един доста дълъг период.

Трябва да се съжалява, че някои по-стари надписи и скални гравюри са покрити с по-късни надписи и рисунки, а на много места това трудно оценимо културно наследство е жестоко пострадало от безсмислени подписи на наши съвременници. Този варварски навик, признак на тъпо еснафство и грубо невежество, е станал причина да бъдат унищожени доста рисунки и надписи, съдържанието на които вече никога не може да бъде възстановено.

Във връзка с казаното дотук е потребно да се отбележи, че част от скалните приписки бяха обект на разглеждане още през 1964 г.[1] В тогавашните публикации засегнахме само онези пещерни надписи от XVIII в., които имат отношение към избухналата чумна епидемия „по Загоре" през 1762 г.

Съдържанието на тези „приписки" предизвиква интерес у известните наши изследвачи на пещери Петър Трантеев (баща) и Боян Трантеев (син), които няколко години по-сетне предприемат проучвания на пещерните комплекси в *Говедарника* и *Средния камик*. Резултатите от своите изследвания те обнародват в периодичния печат.[2] Така през последните години се събуди интерес към неизвестните преди скални надписи и рисунки. Съобщените от П. и Б. Трантееви нови данни допълваха предишните. Но независимо от това необходими бяха още допълнителни проучвания и съпоставки, защото изнесеното в „История върху камък" не схождаше в много отношения с онова, което бе отразено в оставените за „подходящо време" мои бележки и скици.

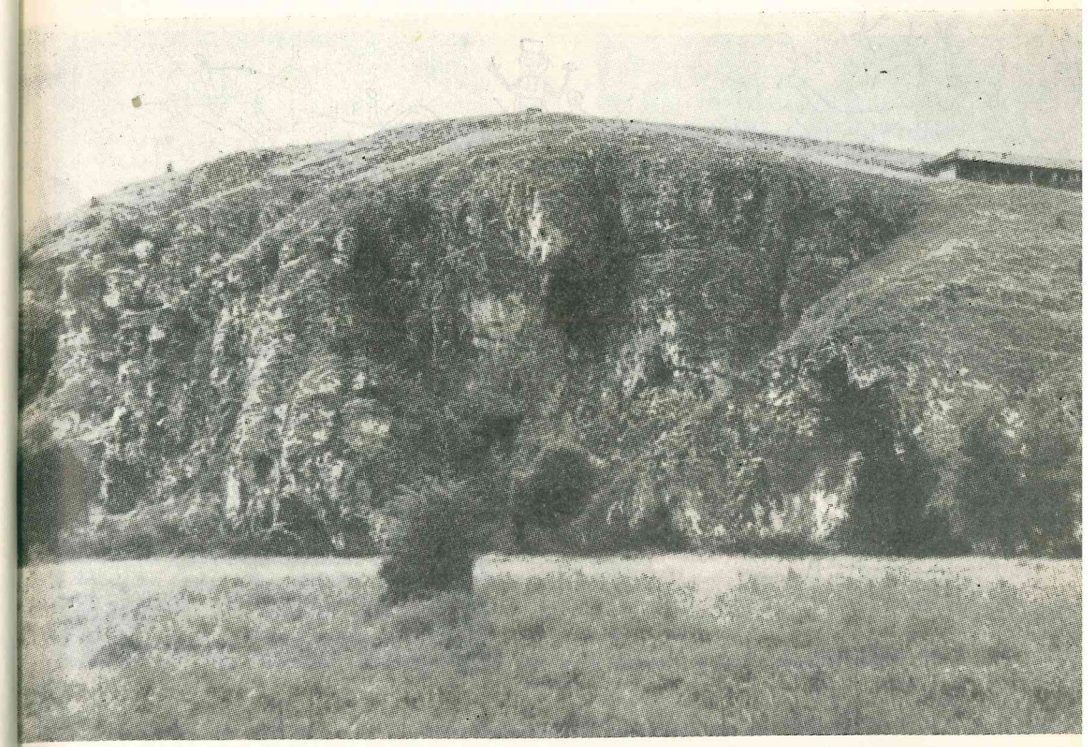
В скалния откос на Средния камик, вляво от Големата дупка (Биярницата), на 7—8 метра от основата му (обр. 2) една малка пещера, и по-точно една от „стените" ѝ, изумява с богатото си съдържание на скални рисунки, изобразяващи стадо от елени, ловец с лък и стрела, дългокрака птица, човешки фигури, кръстни и други символични знаци (обр. 3). Всичко това доказва по убедителен начин, че на това място преди много векове са живели и творили хора, които не са били лишени от реалистичен поглед върху заобикалящата ги природна и социална среда, а също така и от художествена сръчност. А че всичко изгравирано върху лявата „стена" на пещерата не е дело на едно лице, може лесно да се долови от пръв поглед, защото различията са очевидни и разграничаването не представлява трудност.

Вдясно от тази „художествена скална галерия", в една вертикална ниша, с тънко метално острие е издълбан следният надпис „АСЂ БРАТ ТОМѢ ПИСАХЪ НА КАМЊЦѢ КГОИ ДОХОДИХЪ ХРАМЪ НА М. .САНАРЬТ". Под него, отдолу вляво, е нарисувана човешка фигура, в която авторът на самия надпис най-вероятно е искал да представи себе си. Фотографирането на тази „приписка" се оказа безрезултатно и поради това я предавам чрез рисунка (обр. 4), в която са вложени усилия да бъдат спазени най-характерните особености в начертаването на буквите. На съвременен български език съдържанието на тази паметна приписка е: *Аз брат Тома писах на камък когато дойдох на храма на манастира.*

В статията „История върху камък" този надпис е обнародван по следния начин: „Ась брат Томе (или Тоне) писах и самите ги оходих. . ."[3], което означава, че е така разчетен.

Съпоставянето на съдържанието на скалната „приписка", предадено по-горе, и първото му обнародване показва, че в този пещерен надпис не става дума за обхождането на пещерите от „брат Тома", а за нещо съвсем друго. И то се състои в това, че едно грамотно, с монашески сан лице, на име Тома, решава да отбележи върху камък своето идване в манастирската обител. Това идване в манастира изглежда е било важно събитие в живота на монаха Тома, иначе при други обстоятелства то едва ли щеше да бъде издълбано върху твърдата скала.

Изричното отбелязване, че Тома е дошъл „на храма на манастира", поражда и следните допълнителни и интересни въпроси — къде е самият манастир и къде следва да се търси неговият храм? Обстоятелството, че стените на някои пещери са окадени до черно от дим, на други подовете са изравнени, а трети са превърнати в „картинни галерии", ни кара да мислим, че именно те са служили за „жилища" на малкото монашеско братство или на отделни отшелници и аскети, и че целият пещерен комплекс в Средния камик и Говедарника е представлявал един малък скален манастир.

Обр. 2. Пещерен комплекс в местността „Средния камик", сн. М. Мичев

Няма съмнение, че този манастир е разполагал с някакво малко земеделско стопанство, което му е доставяло и необходимите селскостопански продукти. И може би във връзка с това стопанство да са възникнали местните имена — *Говедарника* и *Пчелйнище*, което ще рече, че на едното място са пребивавали манастирските говеда, а на другото — манастирският пчелин.[4]

За да дадем отговор на втория въпрос, а именно — къде е храмът на манастира, за който изрично се споменава в каменната летописна бележка на „брат Томе", следва да изходим от други подобни случаи на средновековната практика, при които една от пещерите просто се е пригаждала за тази цел. Представата ни за храм обикновено се свързва с наличието на малка или по-голяма каменна църковна постройка, с икони или стенописи. Подобна култова сграда в скалния манастир, изглежда, не е имало или ако е съществувала такава, то тя е била напълно разрушена и никога не е възстановявана.

За храм на манастира, по всичко изглежда, е служила пещерата с най-едрата и красива еленова рисунка (обр. 5), в която има и други еленови гравюри, човешки фигури, тайнствени знаци и резби, както и два Шишманови монограма (обр. 3) и (обр. 6). Не е изключено за храм да е служила една постройка с едва забележими основи от необработени каменни бло-

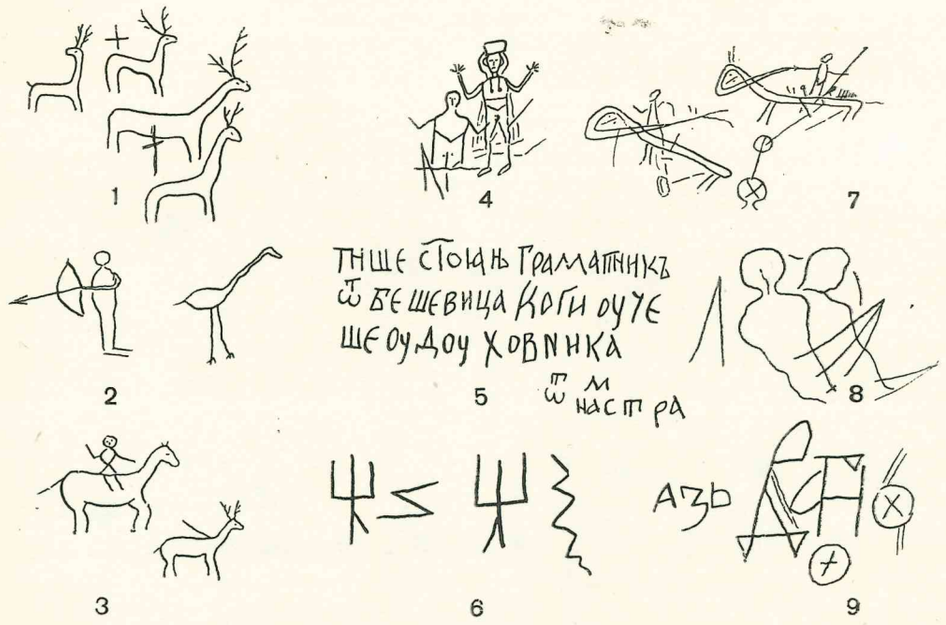
---

[1] *М. Мичев.* Временно разселване или преместване на някои селища във Врачанско през XVIII в. поради чумна епидемия. — Изв. на Етногр. и-т и музей, т. VII, 1964; Скални надписи и рисунки при с. Царевец, Врачанско. — Археология, кн. 2, 1964, с.

[2] *П. Трантеев, Б. Трантеев.* История върху камък. — сп. Турист, кн. 12, 1972; Един исторически паметник трябва да бъде изследван и документиран. — Орбита, бр. 4 от 22. I. 1972.

[3] *П. Трантеев* и др. Пос. съч., с. 5.

[4] Местността Пчелинище е съседна на Говедарника и е разположена на изток от него, през дола. Над Пчелинище от юг личат разрушените зидове на малка средновековна крепост.

Обр. 3. Човешки фигури, елени, конници и др. Рис. М. Мичев

кове, взети от непосредствената околност. Тези основи могат да се видят зад самото жилищно помещение на животновъдите-кравари в *Средния камик*. Предполагаемата черквица е с видими размери: 6—7 м дължина и 3—4 м ширина и ориентирана на изток.

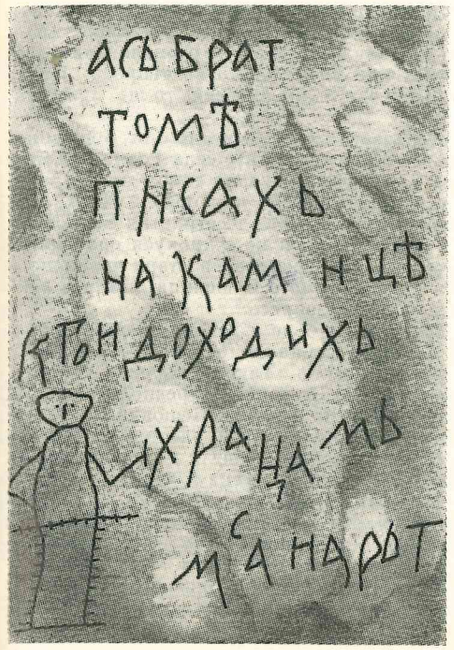
Все във връзка със съществуването на скалния манастир ще приведем съдържанието на още една каменна приписка, която гласи: ПИШЕ СТОѦНЪ ГРАМАТѬИКЪ ѡ БЕШЕВИЦА ҀОГИ ОУЧЕШЕ ОУ ДОУХОВНИКА. . . , и отдолу, малко вдясно: ѡ М . . ҀАСТ. . РА (т. е. от манастира — б. м. М. М.).

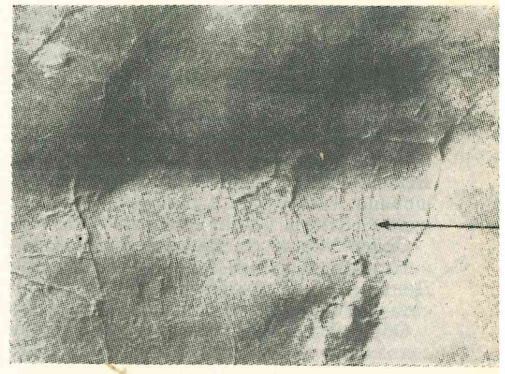
От палеографско гледище приписката на граматика Стоян изглежда относително по-нова от познатото ни вече съобщение на брат Тома. За съжаление нито единият, нито другият граматик не ни посочват някакви данни, въз основа на които биха могли да бъдат датувани тези каменни „приписки".

При съпоставянето на двата скални надписа могат да се отбележат следните сходства и различия: първо, и брат Тома, и Стоян Граматик употребяват диалектната дума коги, вместо кога или когато, а това показва, че и двамата са от една и съща говорна област — Врачанско и Плевенско; второ, начинът, по който пише Тома, показва един по-старинен способ на изразяване, отколкото писаното от Стоян Граматик; трето, Тома представя себе си като брат (т. е. монах), а Стоян — като граматик, с изричната забележка, че неговата приписка е била издълбана върху скалата по време, когато той се учи при някакъв духовник, името на когото за съжаление не отбелязва; четвърто, Тома не намира за нужно да съобщи откъде е, докато Стоян пише, че е от Бешевица, т. е. посочва родното си село; пето, и в двете каменни приписки се говори за манастир[5], а това утвърждава мисълта, че в Царевецкото землище е имало пещерен манастир, неизвестно кога по-сетне вече запустял.

Уведомяването, което дължим на Стоян от Бешевица, че се учи при духовник, поставя в още по-интересна светлина разглеждания скален манастир. Практически това означава, че

[5] В статията „История върху камък" думата ѡ м..наст/и/ра под Стояновата приписка не се споменава. Това показва, че тя изобщо не е забелязана.

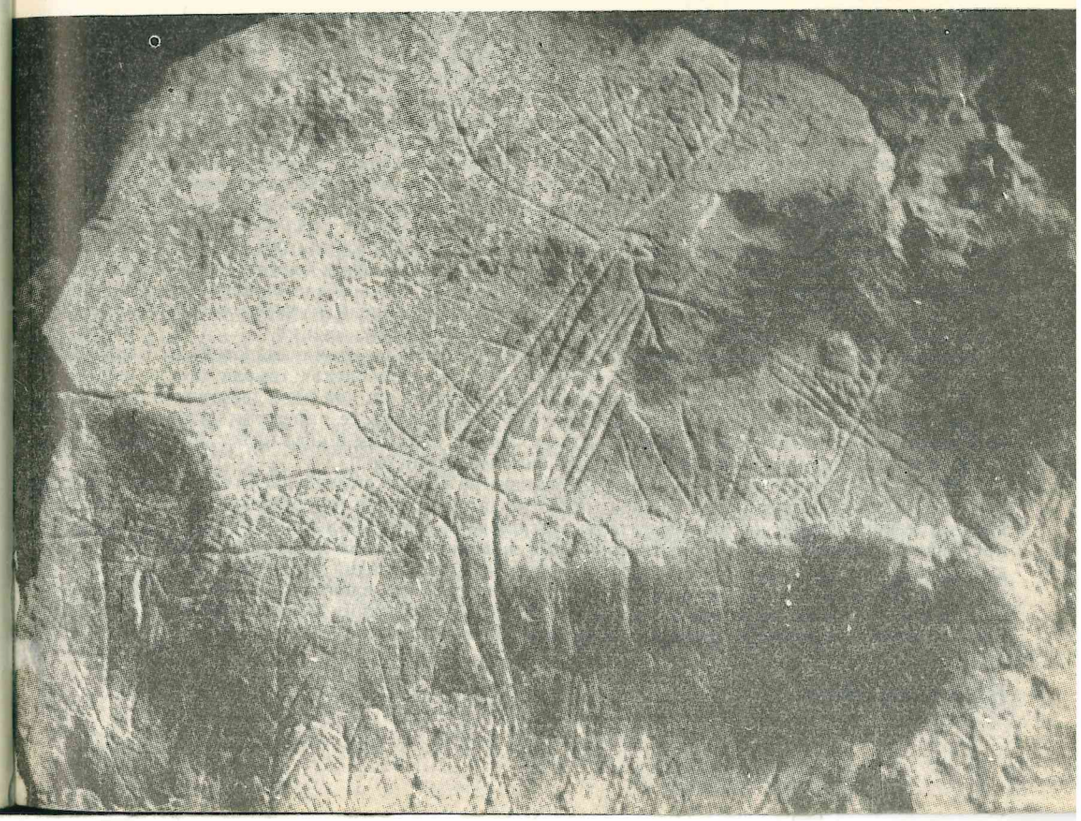

Обр. 6. Шишманов знак, монограм, сн. М. Мичев

Обр. 4. Надписът на „Брат Томе". Рис. М. Мичев

Обр. 5. Рисунка на елен, сн. М. Мичев

тази скромна обител в конкретен период е изпълнявала и ролята на манастирско килийно училище, в което млади люде се учили за свещеници, монаси, учители и преписвачи на стари богослужебни книги. Откога-докога този, да го наречем Царевецки пещерен манастир, е представлявал такова просветно средище, е трудно да се каже, защото не разполагаме с достатъчно други изворови данни, които да ни помогнат при уясняването на въпроса. Но не може да има съмнение, че ако това обстоятелство бъде осветлено един ден, то ще представлява принос за нашата културна история.

За относително по-точното определяне на времето, когато Стоян пише, че е от Бешовица, от особено значение е следното обстоятелство — дали тогава сегашните села Горна и Долна Бешовица[6] са водели самостоятелен селищен живот или е съществувало само едно село Бешовица. Ако Стоян Граматик е от Бешовица, все още неразделено на Горна и Долна, то издълбаването на „приписката“ може да е станало през последните десетилетия на XIV в.

Основание да считаме, че в надписа става дума за едно село и не е пропуск споменаването на Горна или Долна, е съществуването от незапомнени времена на стара църквица в Долна Бешовица, което е по-старо и много отдавна е носило името Бешовица, както и липсата на църковна сграда в Горна Бешовица преди Освобождението.[7]

Образуването на село Горна Бешовица не може другояче да бъде обяснено освен чрез разселване на Бешовица, предизвикано от някакво страшно социално бедствие — вражеско нападение, опожаряване, безогледно избиване на хората и пр. Такова кърваво събитие, изглежда, е станало в началните години на турското робство. За подобно предположение основание ни дава местностното име „Сеч“ около старата църква в Долна Бешовица.

Съществуването на две селища с едно и също име, и то на доста близко разстояние, налага отличаването им чрез допълнителни определения и това е сторено в онези далечни времена от самия народ. Така „роилото“ се ново село се заселва по-нагоре по река Косматица и получава името Горна Бешовица, а селището „майка“ — Долна Бешовица. Че село Долна Бешовица е действително по-старо и по-многолюдно, отколкото Горна Бешовица, се вижда от сведенията, отразени в турски тимарски описи от втората половина на XV в., където Долна Бешовица е отбелязана с 44 домакинства и 1 вдовица,[8] а Горна Бешовица — с 10 домакинства и 1 вдовица.[9] По-многочисленият брой на домакинствата в Долна Бешовица, а и наличието на стара църква са в подкрепа на виждането, че това село преди се е именувало само Бешовица, както го споменава Стоян Граматик.

Все във връзка с изясняването на въпроса, кога Стоян се е учил в пещерния манастир, може да се предположи, че това е станало в един по-късен период. Ако приемем, че авторът на каменната „приписка“ просто е пропуснал да прибави към името Бешовица определението Горна или Долна, то издълбаването на този интересен скален надпис следва да се отнесе към по-късни столетия — XVI—XVII в. А това би означавало, че Царевецкият пещерен манастир е давал „признаци на живот“ и през една много по-късна епоха.

Из „помещенията“ на манастира се срещат още много имена на граматици или отшелници, а заедно с това и интересни по съдържание „приписки“, издълбани на неравни скални площи. Някои от тях вече са известни от споменатите публикации, а обнародването на други е предстоящо. Като член на манастирското братство или ученик в килийното училище, а може би и неупоменатия с името му духовник, е бил и някой си Драган.

Името на този манастирски обитател достига до нас в две форми: първо, чрез изящно издълбания от самия него собствен монограм — АЗЪ ДРАГАН (обр. 3, изображение 9-то), и, второ, чрез местния топоним *Драга́нова дъ́пка*, разположена в дола източно от м. Говедарника. В същност името Драганова дупка е познато в местната топонимия от незапомнени времена. Но досега не можеше да се намери обяснение защо измежду многото пещери само една носи лично име и кой и какъв е бил този неин обитател. Сега обаче с увереност може да се каже откъде идва това име, защото е издълбано върху камък и връзката между него и названието на пещерата е очевидна и не подлежи на никакво съмнение.

Монограмът на Драган е издълбан вляво от „приписката“ на граматика Стоян от Бешовица. Той също е неправилно разчетен и обнародван — „Аз. . . и следва твърде специален знак, означаващ може би Радо“ (?!).[10] Зад самото име-монограм, а и под него действително има някакъв отличителен знак, смисълът на който трудно може да се определи. Може само да се предполага, че този и другаде срещащ се знак — кръг с вписан в него кръст — символизира, както у много древни народи, живителната сила на слънцето.

В бъдеще едно по-обемно комплексно изследване на всички скални рисунки, надписи и символични знаци в Царевецкия пещерен манастир ще внесе още по-голяма яснота, а може да наложи и коригиране на поставените и разглеждани вече въпроси. При това комплексно проучване би следвало да се отдели по-голямо внимание не само на съдържанието на публикуваните и още необнародвани скални надписи — плод на една или друга историческа обстановка, но и на многото скални гравюри — рисунки на елени, конници, ловци, птици, човешки фигури и символични знаци, които са дело на различни монаси, граматици, отшелници и аскети, живели в пещерния манастир през различни столетия.

Не може да има съмнение, че тези изображения откриват възможност да се правят изводи за средновековното облекло на хората, за средствата и начините на ловуване, за характера и особеностите на животинския свят и т. н. (обр. 3).

Към въпросите, свързани с тези скални гравюри и „приписки“, които образно могат да бъдат оприличени на светлинка от далечни векове, озаряваща една от най-неясните страни от живота на средновековния българин — неговата душевност и стремеж към духовна изява, трябва да бъде отнесен и въпросът за времето, през което в една от пещерите на Говедарника е издълбан така нареченият „Шишманов знак“ (обр. 3, изображение 6) и (обр. 6), който не е нищо друго освен монограма на последния феодален владетел на Втората българска държава.[11]

Появата на владетелския монограм в Царевецкия пещерен манастир следва да бъде отнесена към онези усилни години от края на XIV-то столетие, когато народ и цар под приглушения звек на робските вериги са били в люта бран срещу един зъл и кръвожаден нашественик. Тук този символ, изглежда, е издълбан, за да напомня за две неща — или че малката скална обител е съвременник на Шишмановата трагична епоха, или отразява преданието, че тук, някъде по тези места, е била границата между Търновското и Видинското царство. Не сме далеч и от мисълта, че този знак може да подсказва и някаква връзка както с онова скрьбно събитие, за което разказва Боженишкият надпис, така и с народните предания за Шишмановата гибел около с. Люти брод и Черепишкия манастир.[12] Към такава идея ни насочва и географската близост между Боженица и Пещерния манастир, които са разположени един от друг по права линия на около 25 км, почти толкова е далеч и село Люти брод.

В заключение следва да отбележим, че засега не сме в състояние да кажем кога възниква и докога съществува Царевецката манастирска обител. Струва ни се обаче, че приведените факти говорят по безсъмнен начин за неговото наличие. А Шишмановият монограм ни дава основание да мислим, че ако не от по-преди, то вече през XIV столетие този неизвестен досега манастир е изпълнявал своите религиозни обряди и задължения.

Монахът Петроний — ковач от Рилския манастир

Вяра Ковачева

Надписите на майсторите строители, каменоделци, резбари, иконописци, медникари имат важно значение за изучаване миналото на Рилския манастир. Отнасяйки се към определен момент от неговото съществуване, те допълват или уточняват исторически факти и същевременно дават ценни сведения и за българската етнографска наука.

Трябва да се отбележи, че докато за периода от 1833 г. до края на XIX в. могат да се посочат най-разнообразни по съдържание надписи,[1] твърде интересни от гледище на етнографията, то за края на XVIII в. те са значително по-малобройни. Ето защо всеки надпис от това време е ценен извор, който допълва с данни така продължителния втори етап на манастирското строителство (1335—1816 г.).[2]

От последните двадесет години на XVIII в. са и надписите, оставени от монаха-ковач Петроний в Рилския манастир, на които ще се спрем в настоящата работа.

Досега е известен по-ранният надпис, вдълбан с остро сечиво, околовръстно по края на розетите на дръжките на двете крила на Самоковската порта.[3] На пластинката от дясното

---

[6] Селата Горна и Долна Бешовица са на север и североизток от Царевец, Врачанско — съответно на 8 и 12 км по права линия.

[7] *Н. Геров.* Документи за българската история. Из архивата на Н. Геров. Т. I, С., 1931, с. 153—156.

[8] Турски извори за българската история, серия XV—XVI, т. XIII, С., 1966, с. 261.

[9] *Пак там*, с. 163 и 285.

[10] *П. Трантеев* и др. пос. съч. с. 5.

[11] *Н. Мушмов.* Монетите и печатите на българските царе. С., 1924.

[12] *П. Мутафчиев.* Боженишкият надпис. Избрани произведения. Т. I, С., 1973.

[1] *Р. Радкова.* Възрожденски надписи от Рилския манастир. — ИИИ, т. 20, 1968, с. 201—217.

[2] *Хр. Христов, Г. Стойков, Кр. Миятев.* Рилският манастир. — С., 1957, с. 22.

[3] *Т. Герасимов.* Свидетелства за възобновяване на Рилския манастир в 1784 г. —